

การขึ้นทะเบียนโขน : ตัวแทนมรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ

Khon Masked Dance Drama in Thailand Inscribed on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity

อภิญญา รุ่งพิทักษ์มานะ¹

ภรดี พันธธุภากร²

บทคัดย่อ

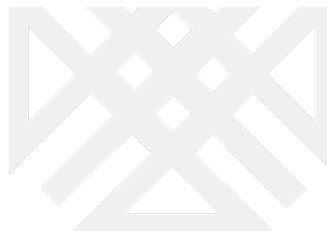
การขึ้นทะเบียนโขน : ตัวแทนมรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ เป็นการศึกษาดูงานเชิงคุณภาพ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาโขนซึ่งได้รับเลือกให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติจากองค์การสหประชาชาติ โดยอาศัยข้อมูลจากเอกสาร หนังสือ บทความทางวิชาการ และสื่อต่างๆที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่า การขึ้นทะเบียนโขนไทย: มรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ สามารถแบ่งได้ 2 กระบวนการ คือ 1) การขึ้นทะเบียนโขนในประเทศไทย ด้วยการประกาศให้โขนขึ้นบัญชีมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมเป็นรายการแรกของสาขาศิลปะการแสดงของประเทศไทย 2) การขึ้นทะเบียนโขนไทยในระดับนานาชาติ เพื่อขึ้นทะเบียนเป็นรายการตัวแทนมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของมนุษยชาติ

โดยท้ายที่สุด โขนไทยได้รับการขึ้นบัญชีรายการตัวแทนมรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ ทั้งนี้ บทความนี้นำเสนอกระบวนการขึ้นทะเบียนโขนไทย ซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งในการอนุรักษ์ สืบทอด และส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม ด้านศิลปะการแสดงของไทย เพื่อให้ศิลปะไทยอย่างโขน สามารถถ่ายทอดภูมิปัญญาที่งดงาม ให้คงอยู่กับสังคมไทยในยุคปัจจุบันอย่างยั่งยืนต่อไป

คำสำคัญ : โขน, โขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ, มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม, มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้, อนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ พ.ศ. 2546, มรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ

¹ นิสิตดุขุฎิบัณฑิต สาขาการบริหารศิลปวัฒนธรรม คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

² ศ., อาจารย์ที่ปรึกษา, สาขาการบริหารศิลปวัฒนธรรม คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

Abstract

Khon Masked Dance Drama in Thailand Inscribed on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity is a qualitative research. The purpose of this research is to study Khon Masked Dance Drama in Thailand Inscribed on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity by data collection procedures of the article such as document, book, academic article and others media. The study results is that Khon Masked Dance Drama in Thailand Inscribed on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity has 2 process included 1) Khon Masked Dance Drama in Thailand Inscribed on the Representative List of the Intangible Cultural of Thailand and 2) Khon Masked Dance Drama in Thailand Inscribed on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. Finally, Khon Masked Dance Drama in Thailand Inscribed on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. Conclusion, the article is presented the process of Khon Masked Dance Drama in Thailand Inscribed on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity which can be based upon the enhancing Thai arts for stand still in the present day and sustain period.

บทนำ

รายการตัวแทนมรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติสหประชาชาติ คือ รายการศิลปวัฒนธรรมที่ผ่านหลักเกณฑ์ตามพิธีการสหประชาชาติกำหนดไว้ในอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ พ.ศ. 2546 (Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage 2003) โดยเมื่อได้รับเลือกแล้ว จะต้องได้รับการส่งเสริมเป็นที่ประจักษ์และตระหนักรู้ถึงความสำคัญของศิลปวัฒนธรรมนั้น มีมาตรการสงวนรักษาที่ได้รับการพิจารณากันมาอย่างละเอียดรอบคอบเพื่อการปกป้องและส่งเสริมให้ดำรงอยู่ในดินแดนของรัฐภาคีสมาชิกของประเทศนั้น โดยรายการตัวแทนมรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาตินี้ มีปฐมบทมาจากปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน

พ.ศ. 2491 (Universal Declaration of Human Right 1948) ซึ่งริเริ่มมุ่งสร้างความเข้าใจในความเท่าเทียมของมนุษย์ ปราศจากการแบ่งแยก ดำรงศักดิ์ศรีของแต่ละประเทศที่เท่ากัน และจากการประชุม ณ เมืองยูริน ประเทศอิตาลี ในปี ค.ศ. 2001 ซึ่งจัดทำร่างอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ได้กำหนดวัตถุประสงค์ ประกอบด้วยการอนุรักษ์ผลงานสร้างสรรค์ของมนุษย์ที่อาจสูญหายตลอดกาล สร้างความตระหนักถึงมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ในระดับระหว่างประเทศ ส่งเสริมตัวตนของชุมชนหรือเจ้าของมรดกวัฒนธรรม สร้างเครือข่าย

ความร่วมมือระหว่างกลุ่ม ส่งเสริมการสร้างสรรค์ให้เกิดความหลากหลายทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ และอำนวยความสะดวกในการเข้าถึงแก่นแท้ของมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้

ทั้งนี้ เพื่อส่งเสริมด้านศิลปะการแสดงของประเทศ ประเทศไทยจึงใช้หลักการและแนวทางจากองค์ระหว่างประเทศเพื่อกำหนดให้หน่วยงานที่รับผิดชอบในประเทศไทย ให้สามารถดำเนินการขั้นตอนต่อการบริหารจัดการศิลปวัฒนธรรมทางด้านศิลปะการแสดงในทางปฏิบัติ ส่งเสริมให้ภาครัฐสามารถมีงบประมาณมาสนับสนุนเพื่อร่วมประสานขับเคลื่อนกับหน่วยงานอื่นให้เข้ามามีส่วนร่วม อีกทั้งส่งเสริมให้เกิดการศึกษาและวิจัยองค์ความรู้ภูมิปัญญาชน ในด้านต่าง ๆ อย่างจริงจัง และผลักดันให้เข้าสู่การขยายผลเผยแพร่วัฒนธรรมไทยในระดับนานาชาติต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาความเป็นมาของโขนตัวแทนมรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ
2. เพื่อศึกษากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการขึ้นทะเบียนโขนไทย
3. เพื่อศึกษากระบวนการขึ้นทะเบียนโขนไทย

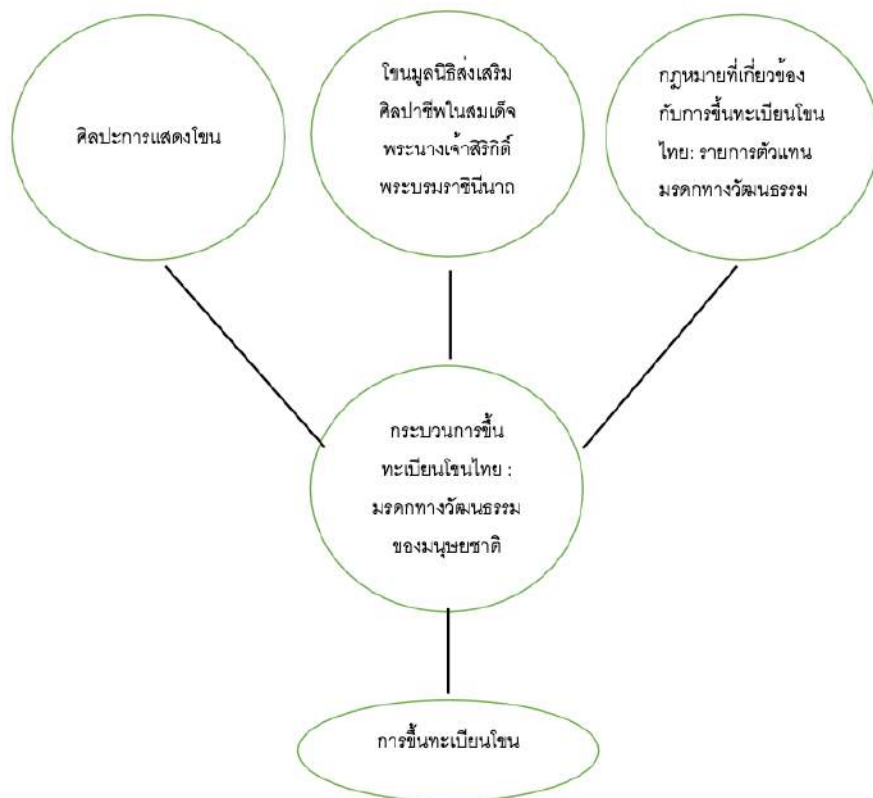
วิธีการดำเนิน

ศึกษาค้นคว้าข้อมูลเชิงเอกสารบันทึก หนังสือ บทความทางวิชาการ ภาพถ่าย วิดีทัศน์ และสื่ออื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการขึ้นทะเบียนรายการตัวแทนมรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ ตัวชี้วัดขององค์การสหประชาชาติที่เกี่ยวกับด้านวัฒนธรรม และจากแหล่งข้อมูลทางนาฏศิลป์และศิลปะแขนงอื่น ประกอบด้วย บันทึก วรรณกรรม บทละคร หนังสือ บทความทางวิชาการ ภาพถ่าย วิดีทัศน์ และสื่ออื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการขึ้นทะเบียนโขนมรดกทางวัฒนธรรมในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ และการบริหารจัดการศิลปะและวัฒนธรรมและศิลปะแขนงอื่นที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ห้องสมุดคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา หอสมุดมหาวิทยาลัยบูรพา ห้องสมุดกรมส่งเสริมวัฒนธรรม ห้องสมุดกระทรวงวัฒนธรรม

ทั้งนี้ กำหนดขอบเขตด้านเนื้อหา : ศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการขึ้นทะเบียนโขนไทย: มรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ ศิลปะการแสดงโขน และโขนมรดกทางวัฒนธรรม ศิลปะนาฏศิลป์ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

กรอบแนวคิด

เพื่อให้การศึกษาระบบการขึ้นทะเบียนโขนไทยมรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ มีกรอบการศึกษาที่เป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น สามารถบ่งชี้ถึงประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการค้นคว้า นำองค์ความรู้มาวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับโขนตัวแทนมรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ สะท้อนภาพรูปแบบและพัฒนารายการอย่างสร้างสรรค์ นวัตกรรม การมีส่วนร่วม และองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นกับสังคมได้ดียิ่งขึ้น จึงกำหนดกรอบแนวคิดเพื่อเป็นกรอบต่อการศึกษาดังนี้

ภาพที่ 1 : กรอบแนวคิด

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

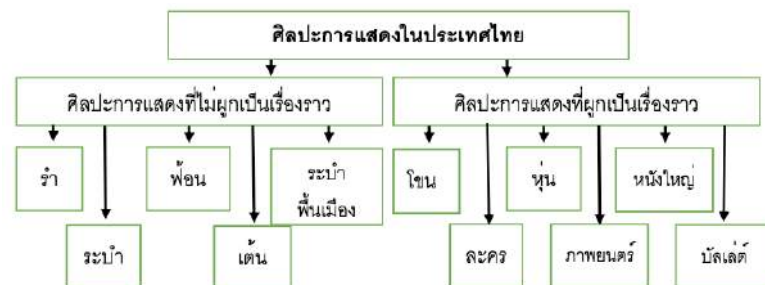
การฟ้อนรำ ถือเป็นศาสตร์ทางศิลปะแขนงหนึ่งแห่งสุนทรียะจรโลงมนุษยชาติ มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาเกี่ยวข้องกับมนุษย์ ในทุกชาติภาษา ไม่ว่าแห่งใด ประเทศใดในพิภพนี้ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2466, 12) ศิลปะนี้พัฒนามาจากการแทนบทบาทความเชื่อความศรัทธาทางพิธีกรรม ซึ่งปรากฏหลักฐานจากหน้ากากที่เก่าแก่ที่สุดในโลกของพิพิธภัณฑ์แห่งชาติออสเตรีย ซึ่งสันนิษฐานว่ามีมาตั้งแต่ 9,000 ปี ก่อนพุทธกาล ซึ่งแสดงถึงการสวมบทบาทผ่านหน้ากากเพื่อเป็นสื่อกลางจูงใจสังคมเพื่อเป้าหมายบางประการ (CBC News , 2014 , 4) ดังนั้นหน้ากากจึงเป็นหลักฐานสำคัญแสดงถึงบทบาทที่มีต่อสังคมนับแต่โบราณ

ศิลปะการแสดง หมายถึง การแสดงดนตรี การรำ การเต้น และละครที่แสดงเป็นเรื่องราวทั้งที่เป็นการแสดงตามขนบแบบแผน และ/หรือมีการประยุกต์เปลี่ยนแปลง การแสดงที่เกิดขึ้นนั้นเป็นการแสดงสดต่อหน้าผู้ชม และมีจุดมุ่งหมายเพื่อความงาม ความบันเทิงและ/หรือเป็นงานแสดง

ที่ก่อให้เกิดการคิด วิพากษ์ นำสู่การพัฒนาและเปลี่ยนแปลงสังคม (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2559, 1)

ศิลปะการแสดง คือ ศาสตร์ทางศิลปะแขนงหนึ่งที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นจากมนุษย์ ด้วยการสะท้อนจิตใจแสดงออกมาทางเสียงและการเคลื่อนไหวร่างกาย ศาสตร์นี้เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนและสังคมมานานนับโบราณกาล เป็นเครื่องมือจรรโลงโลกด้วยการนำการศึกษา อนุรักษ์ เผยแพร่ประยุต์ และสร้างสรรค์ใหม่ซึ่งส่งผลต่อการเมือง เศรษฐกิจและสังคม บอกเล่าเรื่องราวต่างๆ ตั้งแต่ในอดีตถึงปัจจุบัน และอาจสามารถนำไปสู่การปลุกจิตสำนึก สะท้อนการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ให้เกิดเรื่องความคิดเห็น สร้างความสนใจ และการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้ ผ่านเงื่อนไขการตอบรับจากผู้ชม

ศิลปะการแสดงในประเทศไทยมีจุดเริ่มต้นที่สามารถนำมาแบ่งประเภท ได้จำนวน 2 กลุ่ม ประกอบด้วย กลุ่มที่ 1 : ศิลปะการแสดงที่ไม่ผูกเป็นเรื่องราว คือ การแสดงที่เน้นการสื่อความหมายตีความไม่มีความซับซ้อนของเนื้อเรื่อง มุ่งเน้นความสวยงามของการเคลื่อนไหวและท่าทาง ความพร้อมเพรียงของการแสดงอย่าง รำ ละคร ระบำ ฟ้อน เต้น ระบำพื้นเมืองต่าง ๆ และกลุ่มที่ 2 : ศิลปะการแสดงที่ผูกเป็นเรื่องราว การแสดงประเภทนี้เป็นการหลอมรวมความซับซ้อนของศิลปะหลายแขนง ผู้การแสดงเป็นเรื่องราว สามารถเป็นการแสดงในชุดสั้น ๆ หรือเรื่องยาวก็สามารถทำได้ อย่าง โขน ละคร หุ่น หนังใหญ่ ภาพยนตร์ และบัลเลต์

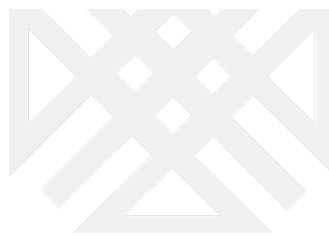

ภาพที่ 2 : ศิลปะการแสดงในประเทศไทย

ภาพที่ 3 : การแสดงโขน

ที่มา <https://library.stou.ac.th/odi/online/exhibition-kone/index.html>

โขน สันนิษฐานต้นกำเนิดจากร่องรอยศิลปะทางนาฏกรรมจากอินเดียได้มาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15 โดยอาศัยหลักฐานจากรูปหล่อทองสัมฤทธิ์รูปยักษ์รำ ทำท่า “ปฐุม” ตามตำราไทย และทำท่ายืนตามตำรารำของอินเดีย เรียกว่า “วยสิตม” (ธนิต อยู่โพธิ์, 2496, 15) ซึ่งปรากฏลักษณะลายแกะสลักเรื่อง “รามายณะ” จากปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา (นงคันทน์ ไพรพิบูลย์กิจ, 2542, 9) และปรากฏตำนานรามายณะ (รามเกียรติ์) ตอนสำคัญ เช่น พระรามพระลักษมณ์ต้องศรนาคบาท (ธนิต อยู่โพธิ์, 2496, 16) การรบระหว่างยักษ์กับลิง พระรามจองถนน และทำวมาลีวราชว่าความ (สารานุกรมไทยฉบับเยาวชน เล่มที่ 30 , 2548) โดยจากหลักฐานปรากฏโขนครั้งแรกในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 และรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (สุรพล วิรุฬห์รักษ์, 2547, 23)

สรุปว่า โขน คือ ศิลปะการแสดงประเภทหนึ่งของไทย ที่มีรากประวัติศาสตร์ความเป็นมาอันยาวนานนับตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา มีสิ่งพิเศษทางศิลปะที่โดดเด่น ผ่านท่าทางการเคลื่อนไหวของร่างกายมนุษย์ที่สวมนบทบาทตัวละครผ่านหน้ากาก ศิราภรณ์ (เครื่องประดับศีรษะ) พัสตราภรณ์ (เสื้อผ้าเครื่องนุ่มห่ม) และถนิมพิมพ์พารณ (เครื่องประดับ) ประดับกาย โดยแสดงเรื่องรามเกียรติ์วรรณกรรมทรงคุณค่าซึ่งแพร่พิชิตทั่วทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ขณะที่ผู้ชมสามารถเข้าใจเรื่องราวผ่านภาษาท่าทางนาฏศิลป์ควบคู่กับการบรรเลงดนตรี บทขับร้อง บทพากย์เจรจา และวิวัฒนาการดัดแปลงการแสดงด้วยวิธีการทางศิลปะ ซึ่งศิลปกรรมแห่งภูมิปัญญาที่เชื่อมโยงองค์ความรู้ของประเทศในพื้นที่ของประชาคมอาเซียน โดยมีปฐุมบทเริ่มต้นตั้งแต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่เป็นเมืองศูนย์กลางการค้าระหว่างประเทศ ก่อปรกับการรับอิทธิพลจากกรุงสุโขทัยและอาณาจักรขอม จึงสันนิษฐานว่าโขนเป็นมรดกอย่างหนึ่งจากหลักฐานในลิลิตพระลอและบันทึกของลาลูแบร์ (กรมศิลปากร, 2562, 86) ทั้งนี้ โขนอยู่คู่กับสังคมไทยผ่านกาลเวลามาหลายยุคสมัย โดยสรุป ดังนี้

ในสมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ. 2311 - 2325) พระเจ้าตากสินมหาราชทรงกอบกู้เอกราช มีการศึกสงครามบ่อยครั้งผู้มีศิลปะวิทยาการต่าง ๆ กระจัดกระจาย จึงมีการฟื้นฟูโขนหลวงหรือโขนราชสำนัก และมีการแสดงโขนในงานพระเมรุ ตามหลักฐานในหมายรับสั่งงานถวายพระเพลิงพระบรมศพสำคัญต่าง ๆ (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2562, 91) ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 1 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์และโปรดให้รวมเรื่องรามเกียรติ์ที่กระจัดกระจายให้เป็นเล่มสมบูรณ์ และมีการแต่งบทละครเพื่อนำมาแสดงในวาระโอกาสต่างๆ มีการพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้านายชั้นสูง ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ เสนาอำมาตย์และผู้ว่าราชการเมือง เข้ารับการฝึกหัดโขนเพื่อเป็นการประดับเกียรติยศแก่วงศ์ตระกูล และโปรดให้หัดไว้เฉพาะแต่เพียงผู้ชายตามประเพณีดั้งเดิม

ทำให้ผู้ที่ฝึกหัดโขน มีความคล่องแคล่วว่องไว สามารถใช้อาวุธต่าง ๆ ในการต่อสู้ได้อย่างชำนาญ รวมทั้งพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ขึ้น (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2562, 95) และเจ้านายชั้นสูง ขุนนางชั้นผู้ใหญ่จำนวนมากต่างหัดโขนไว้ในขณะของตนเองหลากหลายคณะ อีกทั้งยังมีการประกวดแข่งขันประชันฝีมือ รวมทั้งได้มีการฝึกหัดโขนให้กับทาสซึ่งเป็นผู้ที่สังกัดกรมกอง

ต่าง ๆ ตามวิธีควบคุมทหารแบบโบราณอีกด้วย ทำให้โขนในสมัยนี้ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย นอกจากนี้ ยังมีการวาดจิตรกรรมฝาผนังเรื่องรามเกียรติ์ในพระราชวังบริเวณระเบียงคตรอบพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ถึง 178 ห้องอีกด้วย

ภาพที่ 4 : การแสดงโขน

ที่มา <https://www.thaimultiply.com/lekbb/photos/67591>

สำหรับสมัยรัชกาลที่ 2 ถือเป็นยุคทองของวรรณกรรมไทย เนื่องจากทรงเป็นศิลปินเอกต่อ ยอดบทพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 มาปรับแก้ไขให้เหมาะสมต่อการแสดงมากยิ่งขึ้น ได้ทรงพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์จำนวนมาก ประกอบด้วย พรหมาสตร์ นาครบาศ และนางลอย ทั้งนี้ ได้มีข้อสันนิษฐานว่าโขนในสมัยรัชกาลที่ 1 จะเน้นการสู้รบ ขณะที่สมัยรัชกาลที่ 2 นำการรำใช้บทมาใช้ในการแสดงโขนสืบต่อมาในรัชกาลที่ 3 จากหลักฐานพบว่า ในปี พ.ศ. 2339 งานฉลองอัฐมเด็จพระปฐมบรมชนก ณ พงพระเมรุ ได้ทำการแสดงโขน โดยแบ่งโขนวังหลวงเป็นฝ่ายพระราม และโขนวังหน้าเป็นฝ่ายทศกัณฐ์ เมื่อถึงชุดแสดงต้องรบกันเกิดเหตุการณ์ทศกัณฐ์ชนะจนทะเลาะกันขึ้น ซึ่งข้อมูลนี้นักวิชาการยังไม่มีข้อสันนิษฐานถึงความเชื่อมโยงกันว่าจะเกี่ยวข้องกับในเรื่องการไม่โปรดการมหรสพหรือไม่

ในสมัยรัชกาลที่ 4 โปรดฯ ให้ฟื้นฟูการละครและโขนโดยมีพระบรมราชานุญาตให้ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย สามารถมีละครในได้ทำให้เจ้านายชั้นสูง เสนาอำมาตย์ขุนนางต่าง ๆ พากันเปลี่ยนแปลงโขนที่มีเฉพาะผู้ชายล้วนนั้น เริ่มมีการเล่นผสมผสานกับละครหญิงที่ได้รับความนิยมแทนที่โขนอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้มีการเลิกโขนเพื่อไปฝึกหัดละครผู้หญิง (กรมศิลปากร, 2534, 43) แทนที่แต่เดิมมีเฉพาะพระมหากษัตริย์เท่านั้น ดังพระราชปรารภว่า “มีละครด้วยกันหลายรายได้ บ้านเมืองจะได้ครึกครื้น จะได้เป็นเกียรติยศแก่แผ่นดิน” ทั้งนี้ ยกเว้นบางสังกัดที่มีความนิยมโขนอยู่จึงยังคงอนุรักษ์รักษาสืบต่อมา

และโขนหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงอุปถัมภ์ไว้เท่านั้น ในรัชกาลที่ 5 ทรงสนับสนุนโขนจึงรับสั่งให้เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว. หลาน กุญชร) รับหน้าที่บัญชาการกรมมหรสพ (มูลนิธิศิลปาชีพฯ, 2552, 18) โดยมีหน่วยงานประกอบด้วย กรมหุ่น กรมโขน กรมรำโคม และกรมปีพาทย์

(กรมศิลปากร, 2552, 32) นอกจากนี้ ยังปรากฏหลักฐานจากหนังสือพิมพ์สยามไมตรีฉบับวันที่ 8 ลงข่าวการแสดงโขนที่มีผู้แสดงเกือบ 800 คน ทำการแสดงที่ท้องสนามหลวง ถึงอย่างไรในสมัยนี้มีครูโขนหลวงซึ่งล้วนแล้วเป็นผู้ชายมีอายุมาก ขณะที่ในตอนปลายรัชกาล สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร โปรดฯให้ฝึกหัดมหาดเล็กเล่นโขนตามแบบโบราณ โดยเรียกโขนคณะนี้ว่า “โขนสมัครเล่น” (กรมศิลปากร, 2552, 33)

ในสมัยรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้โอนกรมมหรสพ และด้วยพระปรีชาของรัชกาลที่ 6 ได้ทรงปรับปรุงและทำนุบำรุงศิลปะการแสดงโขนและดนตรีปี่พาทย์ ให้มีความเจริญก้าวหน้า โดยได้พระราชทานบรรดาศักดิ์แก่ศิลปินโขนให้เป็นขุนนาง จนมีคำเรียกในทางราชการว่า “โขนบรรดาศักดิ์” ควบคู่กับโขนของเอกชนว่า “โขนเชลยศักดิ์” ทรงกำหนดปรับเปลี่ยนการแสดงโขนให้เห็นหน้าผู้แสดงโขนตัวพระ (กรมศิลปากร, 2552, 44) ถือได้ว่าในสมัยรัชกาลนี้เป็นยุคที่โขนเฟื่องฟู อีกยุคหนึ่งผ่านการตั้งโรงเรียนพรานหลวง ซึ่งเป็นสถาบันการเรียนการสอนวิชาอาวุธศิลป์และดนตรีแห่งแรกของประเทศไทย (ศุภชัย จันทิรสุวรรณ, 2562 , 216)

ภาพที่ 5 :การแสดงโขน

ที่มา : <https://www.bbc.com/thai/thailand-46389041>

จนกระทั่งสมัยพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราชบรมนาถบพิตร รัชกาลที่ 9 ในปี พ.ศ. 2490 กรมศิลปากรได้ฟื้นฟูโขนด้วยการจัดสร้างโรงละครเพื่อใช้สำหรับการจัดการแสดง และให้ศิลปินที่โอนจากกระทรวงวังย้ายไปอยู่ในแผนกนาฏดุริยางคศิลป์ในสังกัดกรมศิลปากร และจะมีโขนเป็นมหรสพให้การต้อนรับพระราชอาคันตุกะต่างประเทศหลายครั้ง และยังทรงสนพระทัยโดยโปรดให้พระราชโอรส พระราชธิดาเรียนโขน ละครและนาฏศิลป์ด้วย ถือได้ว่า ในหลวงรัชกาลที่ 9 ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงใส่พระราชหฤทัยต่อการแสดงโขนที่ได้มีโอกาสสร้างคุณประโยชน์ต่อบ้านเมือง และไม่เพียงเท่านั้น ยังทรงเป็นพระราชธุระโปรดฯ ให้ประกอบพระราชพิธีพระราชทานครอบครุทำรำน้ำพาทย์องค์พระพิราพแก่ครูโขน และเสด็จประทับเป็นประธานในพระราชพิธี

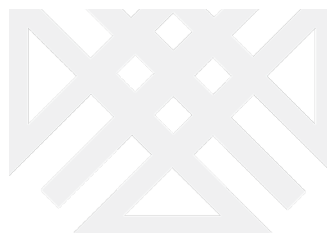
ถึง 2 ครั้ง ในปี พ.ศ. 2506 และ พ.ศ. 2527 อีกด้วย นอกจากนี้ ด้วยพระราชปณิธานที่ต้องการจะส่งเสริมการแสดงโขน จึงได้มีพระบรมราชานุญาตให้มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพจัดการแสดงโขนขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 23 – 25 ธันวาคม พ.ศ. 2550 แสดงเนื่องในวโรกาสมหามงคลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมพรรษา 80 พรรษา และสมเด็จพระนางเจ้าฯ ทรงเจริญพระชนมพรรษา 75 พรรษา (ถือเป็นปฐมบทโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ) โดยสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงโปรดเกล้าให้แก้ไขเครื่องแต่งกาย ฉาก วิธีการแสดง การประชาสัมพันธ์ ฯลฯ ซึ่งจากพระราชเสาวนีย์เกี่ยวกับการปรับปรุงในครั้งนี้ พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สืบค้นข้อมูลและหลักฐานเกี่ยวกับเครื่องแต่งกายและการแต่งหน้าโขนในอดีต กรมศิลปากรในฐานะหน่วยงานรัฐที่มีความรับผิดชอบหลัก ได้ร่วมกับมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ ในการจัดสร้างเครื่องแต่งกายใหม่และการแต่งหน้าที่เหมาะสม โดยใช้นักเรียนของมูลนิธิฯ และผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งได้รับความรู้จากผู้เชี่ยวชาญ ส่งผลให้เกิดช่างฝีมือรุ่นใหม่ประดับวงการ จึงถือได้ว่าโขนสมัยรัชกาลที่ 9 ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์โขนอย่างยิ่ง (สุรัตน์ จงดา, 2562, 136)

ภาพที่ 6 :การแสดงโขน

ที่มา : <https://www.thairath.co.th/lifestyle/travel/thaitravel/1836101>

และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อการแสดงโขน ด้วยประกาศพระบรมราชโองการที่จะสืบสาน รักษา ต่อยอดตามพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ 9 และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ด้วยการสนับสนุนโขนให้แสดงในงานสำคัญของประเทศประกอบด้วย การแสดงโขนกลางแปลงพระราชทานเฉลิมพระเกียรติในโครงการ บันเพ็ญพ่อ Bike for dad ณ พระลานพระราชวังดุสิต (พระบรมรูปทรงม้า) วันที่ 11 -13 ธันวาคม พุทธศักราช 2558 การแสดงนาฏศิลป์ไทย โขน และระบำสี่ภาค เนื่องในโอกาสวันคล้ายวันเฉลิมพระชนมพรรษา พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช

บรมนาถบพิตร ณ พระลานพระราชวังดุสิต วันที่ 5 ธันวาคม พุทธศักราช 2560 การแสดงนาฏศิลป์ไทย เนื่องในงานเฉลิมฉลองสิริราชสมบัติ ครบ 70 ปี ณ พระราชวังดุสิตวันที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2561 อีกด้วย

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า โขนมีความรุ่งเรืองนับตั้งแต่อดีตจากการทำนุบำรุงของสถาบันพระมหากษัตริย์มาถึงยุคที่อยู่ในความดูแลของราชการ และกำลังเสื่อมสูญไปจากค่านิยมของคนไทย ทั้งนี้ จากการที่โขนได้รับความนิยมลดลงจนกระทั่งเกิดคณะโขนสมเด็จฯ ซึ่งดำเนินการโดยมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ถือเป็นหนึ่งพระราชกรณียกิจที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง มีพระราชดำริที่จะฟื้นฟูการแสดงโขน ด้วยพระราชเสาวนีย์ว่า สมควรอนุรักษ์ศิลปะการแสดงโขนและเครื่องแต่งกายโขนไว้ไม่ให้สูญหาย ซึ่งส่งผลให้ปัจจุบันการแสดงโขนได้รับความนิยมอีกครั้ง และประชาชนยังได้มีส่วนร่วมในการแสดงความเป็นเจ้าของในฐานะมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติจากการขึ้นทะเบียนขององค์การระหว่างประเทศอย่าง UNESCO เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน 2561 โดยโขนไทยได้รับการขึ้นบัญชีรายการตัวแทนมรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ อันเป็นการสร้างชื่อเสียงเกียรติภูมิความภาคภูมิใจให้กับประเทศไทยในระดับสากล

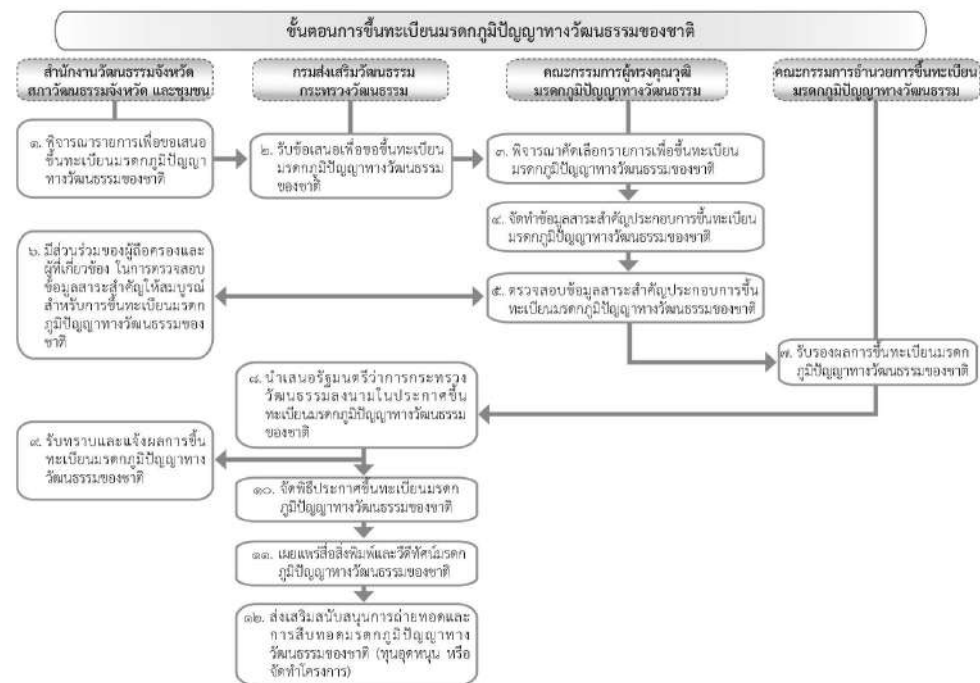
Timeline โขน

สมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. 1981 – 2310)		สมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ. 2310 – 2325)	สมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2310 – ปัจจุบัน)									
สมเด็จพระเอกาทศโลก (พ.ศ. 1991 – 2033)	สมเด็จพระเอกาทศโลก (พ.ศ. 2044 – 2072)	สมเด็จพระเอกาทศโลก (พ.ศ. 2073 – 2077)	1.1	1.2	1.3	1.4	1.5	1.6	1.7	1.8	1.9	1.10
ปรากฏครั้งแรกในลิลิตพระลอ บรรยายภาพเรื่องราวของโขนไว้อย่างละเอียด	กล่าวถึงโขนในลิลิตพระลอ บรรยายภาพเรื่องราวของโขนไว้อย่างละเอียด	มีการกล่าวถึงโขนในลิลิตพระลอ บรรยายภาพเรื่องราวของโขนไว้อย่างละเอียด	1.1 โขนเป็นศิลปะการแสดงที่เก่าแก่ของไทย มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน	1.2 โขนเป็นศิลปะการแสดงที่เก่าแก่ของไทย มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน	1.3 โขนเป็นศิลปะการแสดงที่เก่าแก่ของไทย มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน	1.4 โขนเป็นศิลปะการแสดงที่เก่าแก่ของไทย มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน	1.5 โขนเป็นศิลปะการแสดงที่เก่าแก่ของไทย มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน	1.6 โขนเป็นศิลปะการแสดงที่เก่าแก่ของไทย มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน	1.7 โขนเป็นศิลปะการแสดงที่เก่าแก่ของไทย มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน	1.8 โขนเป็นศิลปะการแสดงที่เก่าแก่ของไทย มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน	1.9 โขนเป็นศิลปะการแสดงที่เก่าแก่ของไทย มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน	1.10 โขนเป็นศิลปะการแสดงที่เก่าแก่ของไทย มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน

ภาพที่ 7 : TimeLine โขน ที่มา :ผู้วิจัย

การขึ้นทะเบียนโขนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติเป็นหนทางหนึ่งในแนวทางการอนุรักษ์ ส่งเสริม ภูมิปัญญา ฟื้นฟูและเผยแพร่ชื่อเสียงเกียรติภูมิของศิลปวัฒนธรรมของประเทศไทยในเวทีโลก ซึ่งถือเป็นกลไกหนึ่งในการสนับสนุนด้านวิชาการ ส่งเสริมการประชาสัมพันธ์ทางด้านการอนุรักษ์มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ และส่งเสริมให้เกิดการสืบทอดแก่ลูกหลานต่อไป ดังนั้น เมื่อคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้พิจารณาจากหลักฐานและองค์ความรู้ของโขนจึงมีผลการพิจารณาให้โขนได้รับการขึ้นบัญชีมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2552 เมื่อวันที่ 19 กันยายน 2552 โดยมีขั้นตอนเริ่มต้นจากคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิกรมภูมิปัญญา

ทางวัฒนธรรมเป็นผู้พิจารณาคัดเลือกจากหลักฐานทางวิชาการที่บ่งชี้ถึงความสำคัญของโซนเพื่อขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ จัดทำข้อมูลสาระสำคัญที่เกี่ยวข้อง เสนอรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรมลงนามในประกาศขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ

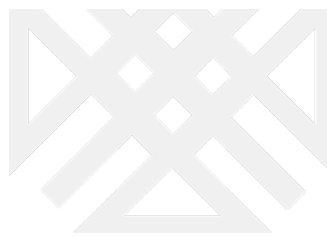

ภาพที่ 8 : ขั้นตอนการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ

ที่มา : กรมส่งเสริมวัฒนธรรม : คู่มือขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

ดังนั้น การขึ้นทะเบียนโซนไทย: ตัวแทนมรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ สามารถแบ่งได้ 2 กระบวนการ คือ การขึ้นทะเบียนโซนในประเทศไทย และการขึ้นทะเบียนโซนไทยในระดับนานาชาติ

1.1 การขึ้นทะเบียนโซนในประเทศไทย มีเหตุผลสำคัญด้วยการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของโลกส่งผลให้เกิดภัยคุกคามต่อมนุษยชาติจากการนำภูมิปัญญาของกลุ่มชนหนึ่ง ๆ ไปใช้อย่างไม่เหมาะสม จนเกิดการสูญเสียอัตลักษณ์และองค์ความรู้ของตนไปอย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ดังนั้น การประกาศขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ จึงเป็นแนวทางหนึ่งในการคุ้มครองและเป็นหลักฐานสำคัญต่อการแสดงความเป็นเจ้าของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม อีกทั้งเป็นการเผยแพร่ชื่อเสียงเกียรติภูมิของประเทศไทยในเวทีโลก โดยคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้ให้นิยามมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ดังนี้

มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม หมายถึง การปฏิบัติ การแสดงออก ความรู้ ทักษะ ตลอดจนเครื่องมือ วัตถุ สิ่งประดิษฐ์ และพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้น ซึ่งชุมชน กลุ่มชน หรือในบางกรณีปัจเจกบุคคลยอมรับว่า เป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมของตน มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมซึ่งถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง เป็นสิ่งที่ชุมชนและกลุ่มชนสร้างขึ้น มาอย่างสม่ำเสมอ เพื่อตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมของตน เป็นปฏิสัมพันธ์ของพวกเขาที่มีต่อ ธรรมชาติและประวัติศาสตร์ของตน และทำให้คนเหล่านั้นเกิดความภูมิใจในตัวตนและความรู้สึก สืบเนื่องก่อให้เกิดความเคารพต่อความหลากหลายทางวัฒนธรรม และการคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์ มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมประเทศไทย มีจุดเริ่มต้นจากสหประชาชาติได้กำหนดปฏิญญาสากล ว่าด้วยสิทธิมนุษยชน พ.ศ. 2491 (Universal Declaration of Human Right 1948) ซึ่งริเริ่มมุ่งสร้าง ความเข้าใจในความเท่าเทียมของมนุษย์ ปราศจากการแบ่งแยก ดำรงศักดิ์ศรีของแต่ละประเทศที่ เท่ากัน และจากการประชุม ณ เมืองยูริน ประเทศอิตาลี ในปี ค.ศ. 2001 ซึ่งจัดทำร่างอนุสัญญาว่า ด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ได้กำหนดวัตถุประสงค์ ประกอบด้วยการอนุรักษ์ ผลงานสร้างสรรค์ของมนุษย์ที่อาจสูญหายตลอดกาล สร้างความตระหนักถึงมรดกวัฒนธรรมที่จับ ต้องไม่ได้ในระดับระหว่างประเทศ ส่งเสริมตัวตนของชุมชนหรือเจ้าของมรดกวัฒนธรรม สร้างเครือข่าย ความร่วมมือระหว่างกลุ่ม ส่งเสริมการสร้างสรรคให้เกิดความหลากหลายทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ และอำนวยความสะดวกในการเข้าถึงแก่นแท้ของมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (ณัฐชัย ณ ลำปาง, 2558, 43)

และท้ายที่สุดในที่ประชุมใหญ่ยูเนสโกได้มีมติ ประกาศกำหนดอนุสัญญาว่าด้วยมรดกทาง วัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ เมื่อปี พ.ศ. 2546 (มีผลเมื่อวันที่ 20 เมษายน พ.ศ. 2549) (UNESCO's 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible) กำหนดให้ประเทศภาคีดำเนินการเพื่อ ให้มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ โดยกำหนดประเภทมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ในแต่ละ ด้าน ประกอบด้วย (UNESCO, 2003, 3) 1. การสืบทอด : (Oral traditions and expressions, in- cluding language as a vehicle of the intangible cultural heritage) 2. ศิลปะการแสดง : (Per- forming arts) 3. ขนบธรรมเนียม พิธีกรรมและประเพณี : (Social practices, rituals and festive events) 4. ภูมิปัญญา : (Knowledge and practices concerning nature and the universe) 5. หัตถกรรม : (Traditional craftsmanship)

ทั้งนี้ ประเทศไทย โดยคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้มีมติเมื่อวันที่ 31 สิงหาคม 2552 กำหนดให้ใช้คำว่า “มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” เนื่องจากมีความหมายในทางปฏิบัติที่ คล้ายคลึงกันกับ “มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” ของสหประชาชาติ โดยกระทรวงวัฒนธรรมได้ ประกาศให้ขึ้นขึ้นบัญชีมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมเป็นรายการแรกของสาขา ศิลปะการแสดง ของประเทศไทย (พ.ศ. 2552) และพิจารณาให้ขึ้นได้รับการขึ้นบัญชีมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2552 เมื่อวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2552 ต่อมาประเทศไทยจึงได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกภาคีตาม อนุสัญญาว่าด้วยมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ในลำดับที่ 171 เมื่อวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ.

2559 ซึ่งมีผลการเข้าเป็นสมาชิกที่สมบูรณ์เมื่อวันที่ 10 กันยายน พ.ศ. 2559 โดยกรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรมถือเป็นหน่วยงานผู้รับผิดชอบในการดำเนินงานภายใต้อนุสัญญาดังกล่าว และได้ตราพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559 ซึ่งกำหนดให้คณะกรรมการส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมรับผิดชอบการคัดเลือกขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม และได้กำหนดขั้นตอนการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

1.2 การขึ้นทะเบียนของไทยในระดับนานาชาติ

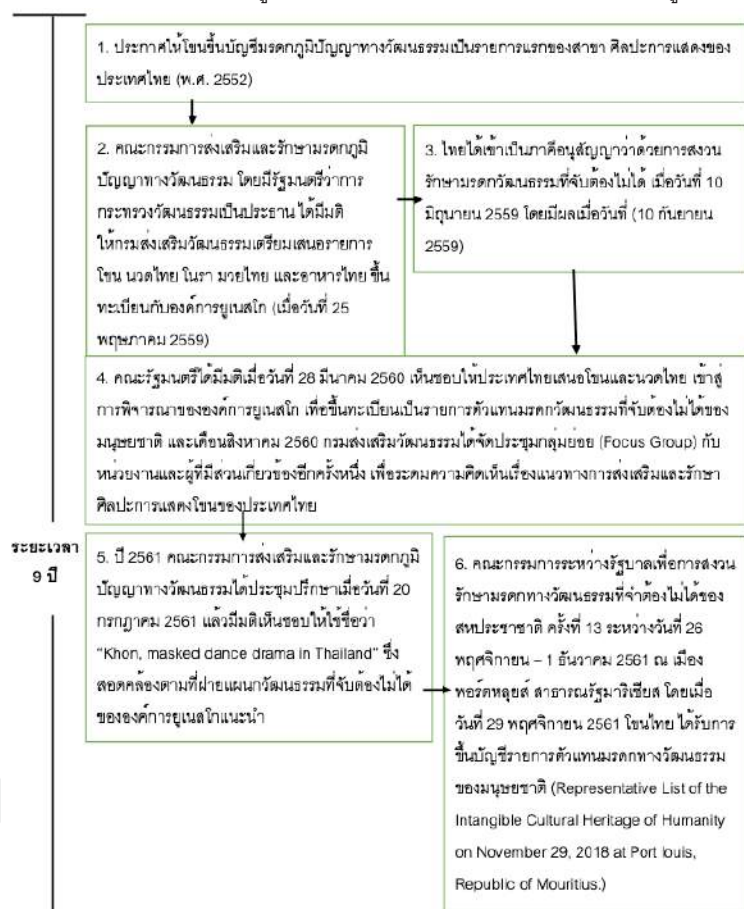
จากการนำขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของประเทศไทยได้ส่งผลกระทบต่อเนื่องไปถึงการยื่นเรื่องเข้าสู่กระบวนการบันทึกการมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของสหประชาชาติตามอนุสัญญาว่าด้วยมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ พ.ศ. 2546 (มีผลเมื่อวันที่ 20 เมษายน พ.ศ. 2549) (UNESCO's 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible) ในหัวข้อที่ 2 ด้านศิลปะการแสดง : (Performing arts) โดยประเทศไทยต้องรวบรวมข้อมูลให้ครบถ้วนเพื่อปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ที่สหประชาชาติกำหนด

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม (2562) กล่าวว่า มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ หมายถึงการปฏิบัติ (practices) การเป็นตัวแทน (representations) การแสดงออก (expressions) ความรู้ (knowledge) ทักษะ (skills) ตลอดจนเครื่องมือวัตถุ สิ่งประดิษฐ์ และพื้นที่ทางวัฒนธรรมอันเป็นผลจากสิ่งเหล่านั้น ซึ่งชุมชน กลุ่มชน และในบางกรณีปัจเจกบุคคลยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมของตน ด้วยการถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง เพื่อตอบสนองต่อสภาพแวดล้อม เป็นปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ มีอัตลักษณ์และความต่อเนื่อง ก่อให้เกิดการเคารพต่อความหลากหลายทางวัฒนธรรม (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2562, 6)

ดังนั้น เพื่อให้การบันทึกการมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย สหประชาชาติได้กำหนดหลักเกณฑ์การขึ้นทะเบียนรายการตัวแทนมรดกวัฒนธรรม ที่จับต้องไม่ได้ของมนุษยชาติ โดยกำหนดให้การเสนอรายการของรัฐบาลสมาชิก จะต้องแสดงให้เห็นว่าเรื่องที่เสนอขอขึ้นทะเบียนในรายการที่เป็นตัวแทนมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของมนุษยชาติ เป็นไปตามหลักเกณฑ์ ประกอบด้วย 1) ต้องสอดคล้องกับลักษณะมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้ตามนิยามไว้ในอนุสัญญา มาตรา 22) เมื่อได้รับการขึ้นทะเบียนแล้ว จะส่งเสริมความประจักษ์และตระหนักรู้ ถึงความสำคัญของมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ อีกทั้งกระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เพื่อนำไปสู่การสะท้อนถึงความหลากหลายทางวัฒนธรรมในระดับโลกและแสดงถึงความสร้างสรรค์ของมนุษยชาติ 3) มาตรการสงวนรักษานั้นได้พิจารณากันมาอย่างละเอียดรอบคอบเพื่อการปกป้องและส่งเสริมเรื่องนั้น 4) เกิดจากชุมชน กลุ่ม หรือบางกรณีอาจเป็นบุคคลที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางที่สุดเท่าที่เป็นไปได้ พร้อมกับได้รับความเห็นชอบซึ่งมาจากความรู้เข้าใจอย่างเป็นอิสระเสียก่อน 5) ดำรงอยู่ในดินแดนของรัฐบาลสมาชิกที่เสนอโดยบรรจุอยู่แล้วในบัญชีมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของรัฐบาลสมาชิกตามที่นิยามไว้ในอนุสัญญา มาตรา 11 และ 12 (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2562, 10)

คณะกรรมการมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของสหประชาชาติได้มีมติกำหนดประเภทการสงวนรักษา การขึ้นทะเบียนตามอนุสัญญามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ มี 3 รายการ ได้แก่ 1. รายการตัวแทนมรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ (Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity) 2. รายการที่ต้องได้รับการสงวนรักษาอย่างเร่งด่วน (Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding) 3. รายการที่เป็นแบบอย่างที่ดีในการสงวนรักษา (Register of Good Safeguarding Practices)

ในปี 2557 ประเทศไทยได้ดำเนินการจัดเก็บรวบรวมข้อมูลศิลปะการแสดงโขน ซึ่งกรมส่งเสริมวัฒนธรรมในฐานะหน่วยงานของรัฐผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบได้มอบหมายให้คณะผู้วิจัย โดยมีรองศาสตราจารย์อัมรา กล้าเจริญ เป็นผู้นำดำเนินการ ขณะที่ในปี 2558 กรมส่งเสริมวัฒนธรรมได้ร่วมกับสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จัดประชุมผู้ที่เกี่ยวข้องกับศิลปะการแสดงโขนทั่วประเทศ เพื่อเตรียมการเสนอขึ้นเข้าสู่การพิจารณาขอขึ้นทะเบียนขององค์การยูเนสโกต่อไป

ภาพที่ 9 : การขึ้นทะเบียนบัญชีรายการตัวแทนมรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ

ในปี 2559 คณะกรรมการส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม โดยมีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรมเป็นประธาน ได้มีมติเมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม 2559 ให้กรมส่งเสริมวัฒนธรรมเตรียมเสนอรายการโขน นวดไทย โขน มวยไทย และอาหารไทย ขึ้นทะเบียนกับองค์การยูเนสโก โดยประเทศไทยได้เข้าเป็นภาคีสัญญาระหว่างการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ เมื่อวันที่ 10 มิถุนายน 2559 โดยมีผลเมื่อวันที่ 10 กันยายน 2559 และในปี 2560 คณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ 28 มีนาคม 2560 เห็นชอบให้ประเทศไทยเสนอโขนและนวดไทย เข้าสู่การพิจารณาขององค์การยูเนสโก เพื่อขึ้นทะเบียนเป็นรายการตัวแทนมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของมนุษยชาติ และเดือนสิงหาคม 2560 กรมส่งเสริมวัฒนธรรมได้จัดประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) กับหน่วยงานและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องอีกครั้งหนึ่ง เพื่อระดมความคิดเห็นเรื่องแนวทางการส่งเสริมและรักษาศิลปะการแสดงโขนของประเทศไทย

ภาพที่ 10 : ขึ้นทะเบียนโขน เป็นรายการตัวแทนมรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ
ที่มา : https://www.khaosod.co.th/breaking-news/news_1892137

ในปี 2561 คณะกรรมการส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมได้ประชุมปรึกษาเมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม 2561 แล้วมีมติเห็นชอบให้ใช้ชื่อว่า “Khon, masked dance drama in Thailand” ซึ่งสอดคล้องตามที่ฝ่ายแผนกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ขององค์การยูเนสโกแนะนำซึ่งคณะกรรมการระหว่างรัฐบาลเพื่อการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของสหประชาชาติ ครั้งที่ 13 ระหว่างวันที่ 26 พฤศจิกายน – 1 ธันวาคม 2561 ณ เมืองพอร์ตหลุยส์ สาธารณรัฐมารีเชียส

โดยเมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน 2561 โขนไทย ได้รับการขึ้นบัญชีรายการตัวแทนมรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ (Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity on November 29, 2018 at Port Louis, Republic of Mauritius.) (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2562, 12) และนายทิม เคอร์ติส เลขาธิการอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ได้มีหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ ลงวันที่ 21 ธันวาคม 2561 ถึงเอกอัครราชทูตวิสามัญผู้ชำนาญการแห่งราชอาณาจักรไทยประจำประเทศฝรั่งเศส และผู้แทนถาวรแห่งราชอาณาจักรไทยประจำยูเนสโก แสดงความยินดีที่โขนได้ขึ้นทะเบียนในรายการตัวแทนมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของมนุษยชาติ พร้อมแนบไฟล์สำเนาเกียรติบัตรแสดงการขึ้นบัญชี ซึ่งลงนามโดยผู้อำนวยการใหญ่องค์การยูเนสโกและเอกสารสรุปมติผลการพิจารณาของคณะกรรมการฯ (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2562, 12)

จากขั้นตอนที่กล่าวมาข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการทางกฎหมายเพื่อส่งเสริม ด้านศิลปะการแสดงของประเทศไทยโดยใช้หลักการและแนวทางจากองค์ระหว่างประเทศเพื่อกำหนดหน่วยงานที่รับผิดชอบในประเทศไทยให้สามารถดำเนินการขั้นตอนทางกฎหมายเพื่อให้สามารถนำมาปรับใช้ต่อการบริหารจัดการศิลปวัฒนธรรมทางด้านการแสดงในทางปฏิบัติ ส่งเสริมให้ภาครัฐสามารถมีงบประมาณมาสนับสนุนเพื่อร่วมประสานขับเคลื่อนกับหน่วยงานอื่นให้เข้ามามีส่วนร่วม อีกทั้งส่งเสริมให้เกิดการศึกษาและวิจัยองค์ความรู้และภูมิปัญญาในในด้านต่าง ๆ อย่างจริงจัง และผลักดันขึ้นเข้าสู่กระบวนการส่งเสริมและพัฒนาในระดับนานาชาติต่อไป

ภาพที่ 11 : โขนไทย : รายการตัวแทนมรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ

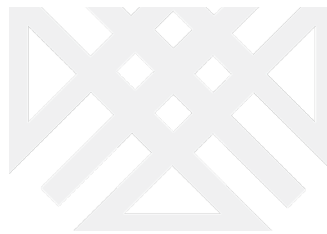
ที่มา : ผู้วิจัย

สรุปและอภิปรายผล

จากการศึกษาพบว่า โขน เป็นศิลปะการแสดงประเภทหนึ่งของไทย ที่มีประวัติความเป็นมายาวนานนับตั้งแต่สมัยสุโขทัย อาศัยการเคลื่อนไหวของร่างกายมนุษย์ที่สวมบทบาทตัวละครผ่านหน้ากาก โดยแสดงเรื่องราวเกียรติ วรรณกรรมทรงคุณค่าซึ่งแพร่อิทธิพลทั่วทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ขณะที่ผู้ชมสามารถเข้าใจเรื่องราวผ่านภาษาท่าทางนาฏศิลป์ควบคู่กับการบรรเลงดนตรี บทขับร้อง บทพากย์เจรจา และวิวัฒนาการดัดแปลงการแสดง เมื่อสืบค้นข้อมูลจากเอกสาร หนังสือ บทความทางวิชาการ และสื่อต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง พบว่า การขึ้นทะเบียนโขนไทย: มรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ สามารถแบ่งได้ 2 กระบวนการ คือ 1) การขึ้นทะเบียนโขนในประเทศไทย ด้วยการประกาศให้โขนขึ้นบัญชีมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมเป็นรายการแรกของสาขาศิลปะการแสดงของประเทศไทย 2) การขึ้นทะเบียนโขนไทยในระดับนานาชาติ ที่สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการทางกฎหมายเพื่อส่งเสริมศิลปะการแสดงของประเทศไทยโดยใช้หลักการและแนวทางจากองค์ระหว่างประเทศ นำมาปรับใช้ต่อการบริหารจัดการศิลปวัฒนธรรมทางด้านการแสดงในทางปฏิบัติ สนับสนุนเพื่อร่วมประสานขับเคลื่อนกับหน่วยงานอื่นให้เข้ามามีส่วนร่วม มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาจิตใจมนุษย์ สร้างจิตสำนึกสมดุระหว่างวัฒนธรรม เศรษฐกิจและสังคม ควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมอย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งส่งเสริมการสร้างรายได้ให้กับระบบเศรษฐกิจอย่างสร้างสรรค์ อย่างอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว และการพัฒนาวัฒนธรรมมีส่วนสำคัญต่อการขับเคลื่อนเปลี่ยนแปลงสังคม พัฒนาคุณภาพชีวิตของมวลมนุษย์ สร้างลักษณะนิสัยที่พึงประสงค์ อีกทั้งส่งเสริมให้เกิดการศึกษาและวิจัยองค์ความรู้และภูมิปัญญาโขนในด้านต่างๆ อย่างจริงจัง และผลักดันโขนเข้าสู่กระบวนการในระดับนานาชาติต่อไป

ข้อเสนอแนะ

1. ควรใช้โอกาสที่โขนได้รับการขึ้นทะเบียนในฐานะการตัวแทนมรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ ขยายผลในการขับเคลื่อนศิลปะการแสดงอื่น ๆ สู่กระบวนการขึ้นทะเบียนในระดับนานาชาติต่อไป
2. ควรมีการร่างกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และสืบทอดโขนในฐานะการตัวแทนมรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ
3. ควรส่งเสริมสนับสนุนการแสดงโขนเพื่อขับเคลื่อนด้านเศรษฐกิจอย่างสร้างสรรค์และอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของประเทศไทย

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2552). โขน อัจฉริยะลักษณ์แห่งนาฏศิลป์ไทย. นครปฐม : รุ่งศิลป์การพิมพ์ จำกัด.
- กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (2552) โขน มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของมนุษยชาติรายการแรกของประเทศไทย. กรุงเทพฯ : ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.
- กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (2559). ศิลปะการแสดง : มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ. กรุงเทพฯ : สำนักงานกิจการโรงพิมพ์ องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก ในพระบรมราชูปถัมภ์
- กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (2562). โขน มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของมนุษยชาติรายการแรกของประเทศไทย นครปฐม : สหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.
- ณัฐชัย ณ ลำปาง. (2558). วิจัยเรื่อง การคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ภายใต้อนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ พ.ศ. 2546 : กรณีศึกษาของประเทศไทยในการเข้าเป็นภาคี. ปรียานนิตศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานิติศาสตร์ คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ณรงค์ชู ไพโรบลูกิจ. (2542) โขน. กรุงเทพมหานคร: บริษัท คอมแพคท์พริ้นท์ จำกัด.
- ธนิต อยู่โพธิ์. (2496). โขนภาคต้นและทฤษฎี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์ พระนคร.
- ธนิต อยู่โพธิ์.(2500). โขน พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมเขตมงคล ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 16 มิถุนายน 2500. หน้า 43.
- มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ, วัฒนาการเรื่องแต่งกายโขน – ละคร สมัยรัตนโกสินทร์
- ศุภชัย จันทร์สุวรรณ. (2562) “อนาคตโขนไทย.” ในโครงการประชุมวิชาการระดับชาติและเสวนานานาชาติ เรื่องโขน: คุณค่าและความสำคัญในฐานะมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของมวลมนุษยชาติ. วันที่ 29 สิงหาคม 2562 ณ หอประชุมศรีบูรพา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ โดย กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม.
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. “ฐานข้อมูลแหล่งโบราณคดีที่สำคัญในประเทศไทย”.
<https://www.sac.or.th/databases/archaeology/terminology/ปราสาทขอมในประเทศไทย-0>, โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนโดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. “ปราสาทขอมในประเทศไทย.” สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่มที่ 30. (ออนไลน์), 2548. เข้าถึงเมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2558.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2466) ประวัติการฟ้อนรำ. ในการละครไทย อ้างถึงใน หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทยตอนดนตรีและนาฏศิลป์ไทย. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พระนคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุรพล วิรุฬักษ์. (2547). วัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 – 2477. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุรัตน์ ึงดา. (2562). การพัฒนาเครื่องโขนในรัชกาลที่ 9. ในโครงการประชุมวิชาการระดับชาติ และเสวนานานาชาติ เรื่องโขน: คุณค่าและความสำคัญในฐานะมรดกภูมิปัญญาทาง วัฒนธรรมของมวลงมุษยชาติ. วันที่ 29 – 30 สิงหาคม 2562 ณ หอประชุมศรีบูรพา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดย กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม.

The Associated Press. (2014). World's oldest masks displayed in Israel. CBCnews, <https://www.cbc.ca/news/world/world-s-oldest-masks-displayed-in-israel-1.2568316> (สืบค้นวันที่ 29 กรกฎาคม 2562, accessed Mar 11, 2014).

UNESCO, (2003). The Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Norwegian Ministry of Foreign Affairs.

